

КИРИЛ КАБАКЧИЕВ (Велико Търново)

**БИБЛЕЙСКАТА АЛЮЗИЯ — ВАЖЕН ФАКТОР
ПРИ ИНТЕРПРЕТИРАНЕ НА СТАРОБЪЛГАРСКАТА ЛИТЕРАТУРА**
(Върху материал от „Житие на Стефан Дечански“ от Григорий Цамблак)

Средновековният човек живее и твори в рамките на определено религиозно съзнание, което обстоятелство има съществено значение при представяне и осмисляне на цялата култура от тази епоха. Старата литература, както и всяко друго изкуство от разглеждания период, отразява действителността опосредствувано. Християнските митологични представи, които са образно отражение на света, служат като основен материал и на словесното средновековно изкуство. Неговият специфичен принцип на двойно отражение¹ предопределя необходимостта от точно идентифициране на библейските елементи, защото те представляват отделен аспект от художественоинформационната структура на творбата. Поради това да се определят библейските детайли и отношението на автора към тях е съществена задача за всеки изследвач на старата ни литература. Без точно идентифициране на библейските елементи не е възможно правилно възприемане на творбата, няма да има условие за съставяне на обективна оценка за литературните способности на автора, за неговата култура и творчески усет. А. Наумов обръна внимание, че е нужно старателно определяне на религиозните елементи, съставлящи произведенията (съвсем точно той ги нарича ансамблови), при поднасянето им на съвременния читател². Авторът подчертава необходимостта от сериозно отношение при идентифициране на цитати и позовавания от Библията и „особено на такива неща, които биха могли да улеснят и обогатят възприемането“³. Представянето и интерпретацията на старобългарската литература в пълно съответствие с изграждащия я библейски материал са още в началния си етап.

В предлаганата работа ще се спрем върху три откъса в превод на съвременен български език от „Житие на Стефан Дечански“ от Григорий Цамблак⁴. Изборът им се определя от факта, че в семантично отношение те са неясни, а вторият и третият откъс съдържат логически противоречия, които

¹ Кр. Станчев. Поетика на старобългарската литература. С., 1982, с. 25.

² А. Наумов. Похвално слово за Евтимий от Григорий Цамблак. — Литературна мисъл, 1973, 1, 140—141.

³ А. Наумов. Цит. съч., с. 141.

⁴ А. Давидов, Г. Данчев, Н. Дончева-Панайотова, П. Ковачева, Т. Генчева. Житие на Стефан Дечански от Григорий Цамблак. С., 1983. Цифрата пред примерите посочва страницата на това издание.

поставят под съмнение авторитета на именития творец от Търновската книжовна школа.

Целта ни е не само да коригираме допуснатите несъответствия при превода, но и да подчертаем екзегетичните способности на Григорий Цамблак.

Библейските елементи като част от художественото произведение могат да бъдат различни по характер — цитат, реминисценция, перифраза. Всички тях подвеждаме под едно общо понятие 'алюзия'⁵.

Първият откъс, който ще разгледаме, е следният: „Във вашето търпение спасете душите си!“ — казва господ (6). Но и в Премъдрост Соломонова е писано (7): „Като злато в горнило ги изпита с беди и като всеплодна жертва ги прие“ (8). И никак не преставахе да благодари, споменавайки апостола, който казва (9): „И бъдете благодарни!“ (75).

Откъсът е изграден изцяло от библейски материал. При идентифицирането му според дадените отпратки виждаме, че втората библейска алюзия не се покрива с посочения прототекст. И това е напълно естествено, защото отпратката ни указва да сравним с Пртч 17:3. Сравняването на библейския и авторовия текст показва известна аналогия само в първата част на изреча — като злато в горнило ги изпита с беди. Втората му част обаче (като всеплодна жертва ги прие) няма съответствие. При прочитането ѝ читателят остава озадачен от съчетанието „всеплодна жертва“. Какво представлява тази жертва, какъв е жертвеният материал? Речникът към изданието за съчетание **жрѣтва всѣплодна** предлага значението 'жертвоприношение, състоящо се само от плодове' (168). Същото значение за това съчетание намираме и в Пражкия речник⁶. Очевидно е, че речниците не спомагат за разбиране на жертвения материал и за него може само да се гадае. Какви са плодовете — зеленчукови, овощни или изобщо плодове на земеделския труд?

Преди всичко трябва да отбележим, че Цамблак си е послужил с адресна⁷ алюзия. Изразът „Като злато ги изпита с беди и като всеплодна жертва ги прие“ е въведен с думите **нъ н въ премъдрости писано естъ**, т. е. използван е стих от библейската книга Премъдрости на Соломон, а не от Пригчи на Соломон. Когато вземем под внимание контекста, откъдето е приета алюзията, разбираме, че праведниците ще бъдат приети като „всеплодна жертва“ (3:6 по славянския превод на библията). В Премъдрости на Соломон се споменава и за плодовете на праведността (8:7) — целомъдрие, разсъдителност, справедливост и мъжество. С други думи, Стефан е праведник и е приет като жертва от плодовете на праведността. Но старозаветните добродетели не са достатъчни за истинския християнин. Ето защо Цамблак прибавя и стих от посланието до колосяните (3:15) — „И бъдете благодарни!“. С него той насочва вниманието на читателя (слушателя) към съответното послание, откъдето се разбира, че мъченикът Стефан е избраник божий, облякъл се в милосърдие, благодат, смирение, кротост и дълготърпение. Според апостол Павел изброените християнски добродетели са плодовете на духа (Гал 5:22). Така става ясно какво представлява всеплодната жертва.

⁵ Макар че като специфична черта на художествения текст алюзията все още няма еднозначно определение, основно нейно свойство е опосредствувано предаване на информация. Под алюзия разбираме съотнесеност на част от текста, в някои случаи на целия текст, с друг текст (прототекст) или с отделни общественоисторически реалии. Вж. Т. Жилка. Алюзия в литературной коммуникации. — В: Об интерпретации художественного текста. Братислава, 1981, с. 173.

⁶ Slovník jazyka staroslověnského. Praha, 1936, 336—367.

⁷ За определяне на библейския материал като адресен, полуадресен и безадресен вж. Н. И. Сериков. К вопросу о „чужой речи“ в произведениях Евстагия Солунского „О зихаге Солуни“ (на материале цитат из Гомера и Ветхого завета). — ВЗр., 43, 1982, с. 225.

Със съчетаване на тези два стиха писателят търси съответствието между Стария и Новия завет, но същевременно подчертава морално-етичното превъзходство на Новия завет. Йоан Златоуст, тълкуващ Посланието до колосяните, казва, че който благодари на бога за понесена обида, той не отмъщава на обиждащия⁸. Интересно е, че Цамблак подбира такъв старозаветен стих, където разбирането за жертвата стои най-близо до новозаветната трактовка по този въпрос. Обикновено в Стария завет като най-значителна жертва се смята жертвата всеизгаряне. В псалтира обаче има вече замяна на символа със самата същност. Жертвата е дух съкрушен и сърце смирено (50:19). Псалмопевецът заявява, че жертви и приноси не са необходими (39:7), а вместо жертвени животни и плодове на бога трябва да се принася в жертва чисто сърце. Очевидно Григорий Цамблак търси точно съответствие на жертвоприношението в Новия завет (жертвите са духовни — I Птр 2:5), за да изтъкне единството на двата завета и същевременно тяхната опозиция — Старият завет е свят, но Новият е по-свят⁹.

Тези разсъждения не са самоцелни, защото имат пряко отношение при дешифриране на информацията, носена от откъса. Вникването в неговия смисъл е от съществено значение за разбиране на цялото произведение. Откъсът предоставя на читателя (слушателя) данни, които очертават духовния замисъл на творбата. Той създава поучителен ефект и е доктринална предпоставка за възхищение и почит към светеца. С вплитане на трите алюзии („Във вашето търпение спасете душите си“, „Като злато в горнило ги изпита с беди и като всеплодна жертва ги прие“, „И бъдете благодарни“) Григорий Цамблак разяснява кой е пътят за постигане на извънземно блаженство — страдание, съчетано с търпение и благодарност към бога. Няма съмнение, че с откъса писателят се проявява като талантлив екзегет, който тълкува определена страна от християнската философия чрез алюзии от Светото писание. Това тълкуване е предназначено за „посветените“ в тайните на Писанието, тъй като е невъзможно неговото разбиране без подробно познаване на Библията. За сравнение би могло да се вземе следващият откъс.

Идеята за постигане на извънмирово блаженство Цамблак развива обстойно във втория откъс, който ще анализираме. Той съдържа една полуадресна алюзия, която не е взета под внимание и това е довело до логическо противоречие в превода. С пропуски на ненужното той гласи: „Като се сдружи с тези, които царуваха благочестиво на земята, той . . . се присъедини към преподобните . . . та заедно с мъдрите девици се приготви да влезе в чертога (9). Защото, като напълни догоре много съдове с масло и вдиг на пред себе си светилника, очакваше страшното пристигане на сладкия жених в полунощ (10). И кои съдове — чуйте възлюблени: утробите на бедните, стомасите на гладните, плещите на голите, сълзите на вдовиците, нуждите на сираците . . . И понеже женихът закъсняваше, естествена нужда налегна всички и ги накара да задрямат и да заспят (7). Но и докато спеше, съсъдът на неговата света душа вършеше преславни неща . . . (9). А когато беше лишен от участие (к. а. — К. К.) според апостола, когато с господаря и женихът влезе в чертога, вратата ще бъде затворена“ (123—125).

Разбира се, читателят, който в общи линии е запознат с евангелския текст, ще открие въведената от Цамблак притча за десетте девици (Мт 25:1—13). Тя не е посочена като библейска алюзия вероятно поради нейната

⁸ Й. Златоуст. Тълкувание на посланията на Св. ап. Павла. Библиотека Творения на Св. отци, 10, С., 1943, № 1—2, с. 45.

⁹ С. С. Аверинцев. Поэтика ранневизантийской литературы. М., 1977, с. 105.

популярност, а и освен това не представлява цитат. Непосочването на евангелската притча не би имало съществено значение, ако представеният откъс беше ясен в смисловото отношение. Но тук има нещо друго, което изисква тълкуване. Това е изразът „А когато беше лишен от участие“. Когато го прочетем, неизбежно си задаваме въпроса: В какво е участвувал светецът, та е бил лишен от участие? Доколкото се вижда от контекста, праведникът Стефан е вършел само християнски дела и е непонятно защо ще бъде лишен. Създава се логическо противоречие между възхвалите, които Цамблак отправя към Стефан Дечански за добрите му дела, и лишаването му от участие. Не е оправдано от християнска гледна точка отреждането на подобна участ за един светец.

За да разкрием действителния смисъл на израза, наложително е да представим оригиналния текст, който е следният: **ЕГДА ЕЖЕ УТ ЧЕСТН ОУПРАЗНИТ СЕ ПО АП[О]СТОЛОУ, ЕГДА СЪ ВА[А]Д[Ы]КОЮ Н ЖЕННХУМ ВЪ ЧРЪТОГЪ. ВЪШЪДЪ, ДВЕРН ЗАТВОРЕТ СЕ (124).** При съпоставяне на оригиналния и преводния текст откриваме три несъответствия от чисто езиково естество.

1) Не е взето под внимание относителното местоимение **еже**, за което в речника е отбелязано (с. 196), че в дадения пример неговата употреба е по подражание на гръцки модел.

2) Неточно съчетанието **ут честн** е получило в превода облика „участие“. В речника за него при друг пример съвсем правилно е дадено значението 'отчасти' (с. 317). В разглеждания случай обаче речникът предлага към значението 'отчасти' нюанса 'участие'. Ако съществува наистина такъв нюанс към значението, как нюансът взема връх и в превода измества значението 'отчасти'?

3) Глаголът **оупразнитн са** в превода фигурира като невъзвратен, а така е и в речника (с. 308), където неговото значение е формулирано 'лиша, отнема някому правото на нещо'. Освен това съответната форма (**оупразнит се**) е отбелязана като 3 л. ед. ч. сег. вр. В превода сегашната форма има за съответствие претеритна, а би могло да се очаква или сегашна, или футурна форма.

Като имаме предвид, че относителното местоимение **еже** може да изпълнява ролята на определителен член и като значение на **оупразнитн са** приемем 'освободя се' или 'бъда отстранен', или 'бъда победен'¹⁰, изразът на съвременен български език получава следния вид: „Когато ще се освободи (ще бъде отстранено, ще бъде победено) частичното според апостола, когато с господаря и женихът влезе в чертога, вратите ще се затворят.“ Възможно ли е изразът да има такъв смисъл и чрез него премахва ли се логическото противоречие? Положителният отговор произтича от християнското разбиране за частично и пълно познание. Въпросът за тези степени на познание е намерил отражение в едно от посланията на апостол Павел.

Прави впечатление, че в анализирания израз Цамблак е въвел пояснението **по апостолю**, т. е. имаме полуадресна алузия. Този факт ни задължава да търсим прототекста на израза в някои от апостолските послания. Думите **егда еже ут честн оупразнит се** се свързват с Първото послание на апостол Павел до коринтяните (13:10) и те са своеобразно обяснение на смисъла, който носи евангелската притча. И в този откъс Григорий Цамблак се проявява като екзегет, който се аргументира с авторитетния апо-

¹⁰ И. И. Срезневский. Материалы для словаря древнерусского языка. Т. 3. М., 1958, 62—63.

Със съчетаване на тези два стиха писателят търси съответствието между Стария и Новия завет, но същевременно подчертава морално-етичното превъзходство на Новия завет. Йоан Златоуст, тълкуващ Посланието до колосяните, казва, че който благодари на бога за понесена обида, той не отмъщава на обиждащия⁸. Интересно е, че Цамблак избира такъв старозаветен стих, където разбирането за жертвата стои най-близо до новозаветната трактовка по този въпрос. Обикновено в Стария завет като най-значителна жертва се смята жертвата всеизгаряне. В псалтира обаче има вече замяна на символа със самата същност. Жертвата е дух съкрушен и сърце смирено (50:19). Псалмопевецът заявява, че жертви и приноси не са необходими (39:7), а вместо жертвени животни и плодове на бога трябва да се принася в жертва чисто сърце. Очевидно Григорий Цамблак търси точно съответствие на жертвоприношението в Новия завет (жертвите са духовни — I Птр 2:5), за да изтъкне единството на двата завета и същевременно тяхната опозиция — Старият завет е свят, но Новият е по-свят⁹.

Тези разсъждения не са самоцелни, защото имат пряко отношение при дешифриране на информацията, носена от откъса. Вникването в неговия смисъл е от съществено значение за разбиране на цялото произведение. Откъсът предоставя на читателя (слушателя) данни, които очертават духовния замисъл на творбата. Той създава поучителен ефект и е доктринална предпоставка за възхищение и почит към светеца. С вплитане на трите алюзии („Във вашето търпение спасете душите си“, „Като злато в горнило ги изпита с беди и като всеплодна жертва ги прие“, „И бъдете благодарни“) Григорий Цамблак разяснява кой е пътят за постигане на извънземно блаженство — страдание, съчетано с търпение и благодарност към бога. Няма съмнение, че с откъса писателят се проявява като талантлив екзегет, който тълкува определена страна от християнската философия чрез алюзии от Светото писание. Това тълкуване е предназначено за „посветените“ в тайните на Писанието, тъй като е невъзможно неговото разбиране без подробно познаване на Библията. За сравнение би могло да се вземе следващият откъс.

Идеята за постигане на извънмирово блаженство Цамблак развива обстойно във втория откъс, който ще анализираме. Той съдържа една полуадресна алюзия, която не е взета под внимание и това е довело до логическо противоречие в превода. С пропуски на ненужното той гласи: „Като се сдружи с тези, които царуваха благочестиво на земята, той . . . се присъедини към преподобните . . . та заедно с мъдрите девици се пригответи да влезе в чертога (9). Защото, като напълни догоре много съдове с масло и вдиг на пред себе си светилника, очакваше страшното пристигане на сладкия жених в полунощ (10). И кои съдове — чуйте възлюблени: утробите на бедните, стомасите на гладните, плещите на голите, сълзите на вдовиците, нуждите на сираците . . . И понеже женихът закъсняваше, естествена нужда налегна всички и ги накара да задрямат и да заспят (7). Но и докато спеше, съсъдът на неговата света душа вършеше преславни неща . . . (9). А когато беше лишен от участие (к. а. — К. К.) според апостола, когато с господаря и женихът влезе в чертога, вратата ще бъде затворена“ (123—125).

Разбира се, читателят, който в общи линии е запознат с евангелския текст, ще открие въведената от Цамблак притча за десетте девици (Мт 25 1—13). Тя не е посочена като библейска алюзия вероятно поради нейната

⁸ Й. Златоуст. Тълкувание на посланията на Св. ап. Павла. Библиотека Творения на Св. отци, 10, С., 1943, № 1—2, с. 45.

⁹ С. С. Аверинцев. Поэтика ранневизантийской литературы. М., 1977, с. 105.

популярност, а и освен това не представлява цитат. Непосочването на евангелската притча не би имало съществено значение, ако представеният откъс беше ясен в смисловото отношение. Но тук има нещо друго, което изисква тълкуване. Това е изразът „А когато беше лишен от участие“. Когато го прочетем, неизбежно си задаваме въпроса: В какво е участвувал светецът, та е бил лишен от участие? Доколкото се вижда от контекста, праведникът Стефан е вършел само християнски дела и е непонятно защо ще бъде лишен. Създава се логическо противоречие между възхвалите, които Цамблак отправя към Стефан Дечански за добрите му дела, и лишаването му от участие. Не е оправдано от християнска гледна точка отреждането на подобна участ за един светец.

За да разкрием действителния смисъл на израза, наложително е да представим оригиналния текст, който е следният: *Егда еже ѿ честн оупразнит се по ап[о]сто[лу], егда съ вл[а]д[ы]коу н женнхѡм въ чрьтогъ възшѣдъ, двѣри затворет се (124).* При съпоставяне на оригиналния и преводния текст откриваме три несъответствия от чисто езиково естество.

1) Не е взето под внимание относителното местоимение *еже*, за което в речника е отбелязано (с. 196), че в дадения пример неговата употреба е по подражание на гръцки модел.

2) Неточно съчетанието *ѿ честн* е получило в превода облика „участие“. В речника за него при друг пример съвсем правилно е дадено значението 'отчасти' (с. 317). В разглеждания случай обаче речникът предлага към значението 'отчасти' нюанса 'участие'. Ако съществува наистина такъв нюанс към значението, как нюансът взема връх и в превода измества значението 'отчасти'?

3) Глаголът *оупразнит се* в превода фигурира като невъзвратен, а така е и в речника (с. 308), където неговото значение е формулирано 'лиша, отнема някому правото на нещо'. Освен това съответната форма (*оупразнит се*) е отбелязана като 3 л. ед. ч. сег. вр. В превода сегашната форма има за съответствие претеритна, а би могло да се очаква или сегашна, или футурна форма.

Като имаме предвид, че относителното местоимение *еже* може да изпълнява ролята на определителен член и като значение на *оупразнит се* приемем 'освободя се' или 'бъда отстранен', или 'бъда победен'¹⁰, изразът на съвременен български език получава следния вид: „Когато ще се освободи (ще бъде отстранено, ще бъде победено) частичното според апостола, когато с господаря и женихът влезе в чертога, вратите ще се затворят.“ Възможно ли е изразът да има такъв смисъл и чрез него премахва ли се логическото противоречие? Положителният отговор произтича от християнското разбиране за частично и пълно познание. Въпросът за тези степени на познание е намерил отражение в едно от посланията на апостол Павел.

Прави впечатление, че в анализирания израз Цамблак е въвел пояснението *по апосто[лу]*, т. е. имаме полуадресна алюзия. Този факт ни задължава да търсим прототекста на израза в някои от апостолските послания. Думите *егда еже ѿ честн оупразнит се* се свързват с Първото послание на апостол Павел до коринтяните (13:10) и те са своеобразно обяснение на смисъла, който носи евангелската притча. И в този откъс Григорий Цамблак се проявява като екзегет, който се аргументира с авторитетния апо-

¹⁰ И. И. Срезневский. Материалы для словаря древнерусского языка. Т. 3. М., 1958, 62—63.

стол Павел. Както се вижда от откъса, писателят Цамблак подробно обяснява какво представляват съдовете в евангелската притча, а оттук се разбира и алегоричният смисъл на маслото — християнските добродетели като милост, състрадание, мъдрост, грижа за сираци и вдовици. С разкриване смисъла на съдовете и маслото се определя какво тълкуване трябва да има в притчата и сънят. Сънят е смъртта, а тя според християнството ще трае до второто пришествие. Апостол Павел отбелязва, че точно тогава хората ще получат пълно познание, защото в земния живот явленията са като в огледало (I кор 13:12), т. е. познанието е частично. Така се изяснява, че мъченикът не е бил лишен от участие, а просто е представен от средновековния писател вече в „отвъдното“. Иначе казано, в царството небесно, в чертога ще влязат праведниците при второто пришествие, когато частичното познание ще се премахне и ще настъпи състояние на съвършенство¹¹.

Поради непълното отчитане на библийски алюзии на християнското схващане за съотношението между двата завета, известви неточности съдържа и третият откъс, който ще анализираме. Той е следният: „Прочее, какво направи чудният Йосиф, (който беше) продаден от братята си и хвърлен в ямата, *та стана достоен за Христовия образ* (к. а. — К. К.)? (2). Ала Стефан понесе не само заточение, но и лишаване от светлина . . . Та нали оня стана цар на Египет, а този на сърбите цар? Само че оня беше от Стария завет, *преди закона на благодатта* (к. а. — К. К.) и владетел на безбожен и нечист народ, а този в самата благодат . . . (6). Той стана приятел на многострадалния Йов (7). Както оня (Йосиф — б. а., К. К.) източните, така и този западните царе надмина с благочестието и правдата си; с милостта и беззлобието си . . . и *до раната (Христовата)* (к. а. — К. К.) се приобщи, но завърши различно от тези двамата — както във всичко останало, така и тук Стефан се издигна над тях с мъченическата си смърт“ (125).

От преводния текст би трябвало да се разбира, че Йосиф посредством своите страдания е бил достоен за Христовия образ, т. е. той заслужава да бъде като Христос. Но ако в действителност е така, как да си обясним, че Стефан го е надминавал? Не е възможно старозаветен герой, какъвто е Йосиф, да бъде достоен за Христовия образ. Освен това писателят подчертава, че той е преди закона на благодатта, т. е. неговото положение е по-ниско от който и да било новозаветен образ. Старият завет може да има само префигуративен характер спрямо Новия завет, но не и да съществува равенство между тях.

Тъй като и тук Цамблак си е послужил с библийска алюзия, необходимо е да се обърне внимание на прототекста (Бит 37:23, 27—28), който разкрива действителния смисъл. Според библийската легенда Йосиф е бил съблечен и хвърлен в една яма. По предложение на брат му Юда той е продаден за двадесет сребърника, а от евангелския текст знаем, че Христос е продаден също от Юда за тридесет сребърника. Наистина Григорий Цамблак търси връзката между двата завета, аналогичните моменти в тях, но винаги подчертава превъзходството на Новия завет. Следователно съчетанието **въ образъ Христовъ** би трябвало да се предаде със значение 'като Христос', както е отразено в речника.

Вторият неясен момент в анализирания откъс е този, в който се съобщава, че светецът Стефан се е приобщи към „раната (Христовата)“. За каква рана, която да свързва Стефан и Христос, става въпрос? Ако се има предвид раната в ребрата, получена от Христос на кръста, то за мъченика Стефан

¹¹ Х р. П о л о в. Изяснителен преглед на Апостолските послания и Апокалипсиса. С., 1924, с. 263.

няма данни в Житието да е изживял подобно преमेждие. Изобщо няма основания да се търси някаква връзка между Христос и Стефан Дечански по принципа на подобие. За изясняване на този момент е наложително да представим оригиналния текст: *ѡкоже ѡнь вѣстѡчнѣе, тако н съ запад-ные ц[а]ре бл[а]гочѣстїемъ н правдою прѣвѣсходѣе, м[н]ѡстїеню н незлобїем, славою же н богатствомъ сѣло прѣводолѣе н ѡзвѣе приимѣщает се, нъ коньць неравнь обонм, обаче ѡкоже н въ всемъ, снѣе н зде лнхонм' стѡует Стефанъ м[оу]ч[е]ннѣскою сѣмрѣтїю (124).* Както се вижда от текста, писателят ни съобщава, че както Йосиф е надминавал източните царе, така и Стефан превъзхожда западните с многобройните си добродетели. Стефан се приобщава към Йосиф не само с благочестивото си управление, но и чрез страданията, преживени от старозаветния герой. Всичко това говори, че значението на лексикалната единица *ѡзвѣа* в дадения случай не е 'ра-ната на Христос', както отбелязва и речникът (с. 319), а е 'страдание'.

В откъса съществува и още едно несъответствие, което няма връзка с дадена библийска алюзия, но тук ще го споменем. Преводът представя, че Стефан е надмичал със своя живот Йосиф и Йов, а в действителност превъзходството му е само над Йосиф. Това добре личи в цитирания по-горе оригинален текст *нъ коньць неравнь обонм*. Животът на Стефан и Йосиф не е завършил еднакво, защото Стефан е в „самата благодат“, което предопределя неговото превъзходство.

Анализът на трите откъса от „Житие на Стефан Дечански“ показва, че за адекватно представяне на дадено средновековно литературно произведение значителен дял има правилното идентифициране на библийските алюзии. Тяхното точно и пълно определяне има значение не само от семантична гледна точка — да спомогнат за вникване в смисъла на отделен откъс или на цялото произведение. Когато съвременният читател разполага с верни и пълни указания за библийския материал в произведението, той ще получи представа и за художественото мислене на автора, ще почувствува майсторството на средновековния творец, неговата култура и ерудиция.